

УДК 378.011.3

КОМУНІКАТИВНА СКЛАДОВА ПЕДАГОГІЧНОГО ДИСКУРСУ В КОНТЕКСТІ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Кравченко-Дзондза О.Е., к. пед. н.,
доцент кафедри філологічних дисциплін
та методики їх викладання у початковій школі

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті порушено проблему підготовки вчителів початкової школи, пошуку нових засобів і технологій удосконалення комунікативної підготовки в процесі педагогічного дискурсу. Визначено зміст і структуру педагогічного дискурсу. Виокремлено основні компоненти компетентнісного спілкування майбутніх учителів. Запропоновано технології особистісно орієнтованої освіти.

Ключові слова: педагогічний дискурс, комунікативна компетентність, дискурсивна технологія, особистісно орієнтована освіта.

В статье затронута проблема подготовки учителей начальной школы, поиска новых средств и технологий совершенствования коммуникативной подготовки в процессе педагогического дискурса. Определено содержание и структура педагогического дискурса. Выделены основные компоненты компетентностного общения будущих учителей. Предложены технологии лично ориентированного образования.

Ключевые слова: педагогический дискурс, коммуникативная компетентность, дискурсивная технология, лично ориентированное образование.

Kravchenko-Dzondza O.E. THE COMMUNICATIVE COMPONENT OF PEDAGOGICAL DISCOURSE IN THE CONTEXT OF THE PREPARATION OF PRIMARY SCHOOL TEACHER

The article raised the problem of training of primary school teachers, the search for new tools and technologies to improve the communicative training in the process of pedagogical discourse. The content and structure of pedagogical discourse. Main components of communication competence of future teachers. The proposed technology of personality-oriented education.

Key words: pedagogical discourse, communicative competence, discourse technology, personality-oriented education.

Постановка проблеми. Вербалізована комунікативна ситуація, орієнтована на комунікативно-прагматичну діяльність і занурена у сферу університетської освіти, нині розглядається як педагогічний дискурс. Він здатний комплексно охопити новітні міждисциплінарні тенденції сучасного процесу підготовки майбутніх фахівців, а це сприяє науковому обґрунтуванню комунікативного статусу майбутнього вчителя початкової школи. Не варто також забувати про комунікативну підготовку вчителя початкових класів як фундаментальний чинник формування його професійної компетентності. Переорієнтація сучасної педагогіки в мовленнєво-комунікативну площину зумовлена необхідністю зближення науково-теоретичних та функціонально-прагматичних реалій відповідно до глобальних освітніх тенденцій. Комунікативна підготовка фахівців початкової школи потребує розробки сучасних синтезованих технологій професійно-мовленнєвої підготовки студентів вищих педагогічних закладів, створення новітніх навчально-методичних посібників із врахуванням специфіки педагогічного дискурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базовою категорією комунікації є дискурс. Зміст поняття «дискурс», місце дискурсу в процесі формування умінь мовленнєвого спілкування вивчали А. Арутюнова, Ф. Бацевич, М. Бісмілієва, А. Загнітко, П. Зернецький, Ю. Караулов, В. Красних, Є. Кубрякова, К. Кусько, М. Макарова, О. Селіванова, К. Серажим, К. Сєдов, Ю. Степанов, В. Чернявська, І. Шевченко, І. Штерн тощо. Найважливішими положеннями щодо дискурсу є такі:

– статична модель мови, побудована на основі тексту, є занадто простою і не відповідає її природі;

– динамічна модель мови має базуватися на комунікації, тобто спільній діяльності людей, які намагаються висловити свої почуття, обмінятися думками, ідеями, досвідом або вплинути один на одного;

– спілкування відбувається в комунікативних ситуаціях, котрі мають розглядатися в культурному контексті;

– головну роль у комунікативній ситуації належить людям, а не засобам спілкування.

Ф. Бацевич під дискурсом розуміє сукупність мовленнєво-мисленнєвих дій ко-

мунікантів, пов'язаних із пізнанням, осмисленням і презентацією світу мовцем й осмисленням мовної картини світу адресанта слухачем (адресатом) [2].

На нашу думку, педагогічний дискурс – це професійно націлене спілкування, середовище, де співіснують різні фахові дискурси, які, у свою чергу, виступають частиною професійного простору. Водночас дискурс як комунікативний процес не має чітко окреслених меж, він взаємодіє з іншими професійними дискурсами, переходить у взаємонакладання одного дискурсу на інший.

Представники комунікативної лінгвістики трактують дискурс із двох головних позицій:

1. Дискурс як «текст, занурений у життя» [1], тобто соціально спрямоване мовлення з певними граматичними, лексичними, семантичними особливостями;

2. Дискурс як тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, внутрішню, паралінгвальну), відбувається в межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників спілкування, являє собою синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психологічних та ін.) чинників, залежних від тематики спілкування, і має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів [2].

Точкою відліку, з якої починається дискурс, є комунікативна ситуація, яка репрезентує знання учасника, що залежать від його особистого досвіду комунікації, а також зумовлює комунікативну адекватність, зв'язність та інтерпретацію дискурсу.

Значний інтерес дослідників становлять проблеми педагогічного (навчально-педагогічного) дискурсу (А. Габідулліна, Т. Єжова, В. Карасик, М. Олешков, Ю. Щербініна тощо.). Педагогічний дискурс, на думку Т. Єжової, – це динамічна система ціннісно-сислової комунікації суб'єктів навчального процесу, що об'єктивно існує та функціонує в освітньому середовищі. Складниками цієї системи є учасники дискурсу, педагогічні цілі, цінності та змістовий компонент, що забезпечує надбання суб'єктами навчання випереджувального досвіду в проектуванні та оцінці будь-якого педагогічного або соціального явища [5]. А. Габідулліна вживає термін «навчально-педагогічний дискурс» і визначає це поняття як цілісну соціально-комунікативну подію у сфері організованого навчання, сутність якої полягає у взаємодії вчителя та учня, що відбувається в межах певної навчально-педагогічної ситуації за допомогою текстів та інших знакових комплексів [4].

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає в актуалізації комунікативної складової частини педагогічного дискурсу в контексті підготовки вчителя початкової школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із невід'ємних компонентів структури дискурсу, за М. Макаровим, є комунікативний контекст. Будь-який дискурс контекстуальний, тобто відбувається в певних умовах, які впливають на характер його проходження [10]. Дослідники відзначають, що від того, як вирішуються завдання встановлення, підтримання та розмикання комунікативного контакту, залежить успіх конкретного акту спілкування [3, с. 129]. З формальної точки зору, комунікативний контакт розглядається як сукупність елементів інтеракції, які сприяють організації комунікативного зв'язку між тими, хто спілкується.

В. Карасик виділяє три підходи до розгляду дискурсу: дискурс прирівнюється до комунікативної компетенції, тобто є знаннями, уміннями і навичками, необхідними для підтримки спілкування; з позиції текстотворення дискурс прирівнюється до мовної компетенції; з позиції ситуації спілкування дискурс представлений у вигляді різних комунікативних ситуацій, особистісно і статусно орієнтованих та визначається прийнятими в суспільстві сферами спілкування та інститутами, що склалися (інституційний дискурс) [7]. Одним із різновидів інституційного типу є «педагогічний дискурс».

Аналізуючи наукові джерела, можна стверджувати, що упровадження методології педагогічного дискурсу в процесі навчання та виховання особистості орієнтує на «деконструкцію» наявних форм філософсько-педагогічної рефлексії, їхнє нове «прочитання», тлумачення, виявлення їхніх розбіжностей, а також створення нових дискурсів навчання. Дискурс також робить необхідним зіставлення філософських конструктів духовності з її соціокультурними репрезентаціями, врахування соціокультурних передумов та вимог щодо духовності особистості. Врешті-решт, дискурс накладає і особливу відповідальність на його учасників за те, які саме виховні, освітні, соціокультурні впливи можуть мати ініційовані ними конструкта і програми [6].

Л. Поперечна виділила основні комунікативні здібності вчителя:

1) здатність контактувати, тобто вміння встановлювати педагогічно доцільні взаємини з учнями, батьками, учителями та розуміти їх психологічні особливості;

2) здібність до вдосконалення своєї педагогічної комунікації, набуття комунікативних навичок і вмінь;

3) здібність соціально-психологічної адаптації;

4) здібність регулювати внутрішньокolleктивні, міжколективні та міжособистісні стосунки;

5) здібність передбачати результат та отримувати емоційне задоволення на всіх етапах педагогічного спілкування;

6) здібність здійснювати вплив на об'єкт у процесі комунікативної діяльності може бути досягнута лише за умови чітко визначених завдань;

7) організаторсько-комунікативні здібності – це вміння організовувати спільну з учнями комунікативну діяльність [14].

Розвинені мовленнєві вміння, за твердженням С. Мартиненко, є показником педагогічної культури і педагогічної майстерності вчителя. Звичайно, формування професійно значущих мовленнєвих умінь, комунікативної культури відбувається під впливом психофізіологічних, соціокультурних і педагогічних чинників, які сприяють засвоєнню студентами знань про мовленнєву культуру і можливості її застосування відповідно до потреби, особливостей та мети організації педагогічного процесу [11].

Оскільки метою підготовки фахівця є формування системи професійних знань, умінь, навичок і якостей особистості, метою формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкових класів, на наше переконання, є формування особистісних і комунікативних якостей на основі засвоєних знань, умінь і навичок, необхідних для компетентного спілкування.

У підготовці майбутніх педагогів до компетентнісного спілкування важливо насамперед сформувати в них мотиви комунікативного самовдосконалення, для чого треба ініціювати в комунікативній підготовці усвідомлення і систематизацію особистих можливостей. Це, відповідно, сформує потребу в студентів у розвитку комунікативної компетентності, адже мотиви відображають потреби, а зв'язок потреб і мотивів проявляється в тому, що потреби реалізуються в поведінці і діяльності через посередництво мотивів. Розвиваючись і закріплюючись, мотиви сприяють закріпленню потреби. І, навпаки, розвиток потреб сприяє більш ефективному формуванню мотивації [13, с. 327].

Дискурсивні технології сучасного навчально-педагогічного простору передбачають створення комунікативно-ціннісного та знаннєво-нормативного середовища

активної, творчої, інноваційно-креативної, людиноцентричної взаємодії всіх суб'єктів освітнього процесу. Комунікативне порозуміння з конкретних аксіологічних підґрунть модернізаційного процесу в освіті дає змогу активніше застосовувати інноваційно-гуманістичні технології педагогічної взаємодії. Впровадження технологій комунікативного дискурсу як один із головних напрямів модернізації української системи освіти дасть змогу створити комунікативно-гуманістичне середовище, в якому засобами науки, навчання, виховання, морально-ціннісної взаємодії вибудовуватимуться ключові структури функціонування національної громади, держави і громадянського суспільства, підвищуватимуться громадянські компетентності українців [16, с. 211]. Педагогічний дискурс є ефективним засобом формування комунікативного освітнього середовища і націлений на формування в кожного суб'єкта навчально-виховного процесу нових компетентностей, що мають духовно-особистісний, професійно-фаховий та соціально-громадянський характер.

У підготовці майбутніх педагогів до компетентнісного спілкування важливо насамперед сформувати в них мотиви комунікативного самовдосконалення, для чого треба ініціювати в комунікативній підготовці усвідомлення й систематизацію особистих можливостей. Це, відповідно, сформує у студентів потребу в розвитку комунікативної компетентності, адже мотиви відображають потреби, а зв'язок потреб і мотивів проявляється в тому, що потреби реалізуються в поведінці і діяльності через посередництво мотивів. Розвиваючись і зміцнюючись, мотиви сприяють закріпленню потреби. І, навпаки, розвиток потреб сприяє більш ефективному формуванню мотивації [3, с. 327].

Як зазначалось раніше, основу когнітивного компонента складають когнітивні процеси особистості, особливості їх розвитку, формування комунікативних знань, а також умінь чітко і зрозуміло викладати думки, передавати інформацію вербальними та невербальними засобами, організувати і підтримувати діалог [8, с. 183]. До цього компонента також входять грамотне оформлення мовлення, адекватне застосування засобів невербального спілкування, раціональне використання мовленнєвих засобів, значущість висловлювання для співрозмовника, вибір мовленнєвих засобів, доступних для співрозмовника, зв'язність і логічність висловлювань.

Операційно-технологічний компонент відображає взаємодію людей, на яку впливає наявний у них досвід комунікування, кому-

нікативні знання, вміння й навички. Компонент охоплює вміння займати рівноправну позицію в спілкуванні, надавати підтримку, конструктивно розв'язувати комунікативні конфлікти, прояви адекватної оцінки, гнучкість поведінки.

Особистісний компонент передбачає наявність особливих якостей, як соціальних, так і психологічних, які орієнтують особистість на реалізацію комунікативної функції. Очевидно, що успішність педагогічної діяльності значною мірою залежить від сформованості певних особистісних рис. Насамперед, мова йде про риси, які висуваються суспільством до особистості фахівця, зокрема й педагога, дають можливість максимально себе реалізувати у професійній діяльності і розвиток яких забезпечує надалі високу якість професійної діяльності.

Зокрема, рисами, важливими для здійснення ефективної педагогічної діяльності, є інтерес і любов до дітей, захопленість педагогічною працею, психолого-педагогічна спостережливість, педагогічна уява, педагогічний такт, організаторські здібності, вміння захоплювати людей і встановлювати з ними контакт, вимогливість до себе і до дітей, стійкі духовні, передовсім пізнавальні інтереси, чесність, принциповість, справедливість, скромність, стриманість, наполегливість, цілеспрямованість, врівноваженість, самокритичність і самооцінка, висока професійна працездатність, готовність перебудувати свою поведінку залежно від потреб педагогічної ситуації [14, с. 25].

Прояв рефлексивного компоненту полягає в інтересі до аналізу комунікативної діяльності, самопізнання тощо. Рефлексія – це процес самопізнання суб'єктом внутрішніх психічних актів і станів. Це не просто знання чи розуміння суб'єктом самого себе, але й з'ясування того, як інші знають і розуміють «рефлексивного», його особистісні особливості, емоційні реакції і когнітивні уявлення [13, с. 504]. Комунікативна рефлексія дає змогу усвідомлювати й раціонально пояснювати почуття та емоції, які виникають при спілкуванні.

Традиційні форми фахової підготовки – лекції, семінарські і практичні заняття – передбачають отримання студентом певної інформації з подальшою можливістю її використання в педагогічній діяльності. Однак, як показує досвід, цього недостатньо, насамперед тому, що, отримавши певний обсяг знань, студенти не встигають набути необхідних вмінь та навичок, а це означає, що процес навчання є не дуже ефективним. Слід зазначити, що під час навчання не приділяється належна увага формуванню про-

фесійно-особистісних якостей майбутнього вчителя. Як уже вказувалось, розв'язанням проблеми можуть стати навчальні курси, які передбачають використання педагогічних технологій, комплексу дидактичних засобів у процесі професійного навчання майбутніх вчителів початкової школи, зокрема, в навчальному плані відсутні спеціалізовані курси, що дають змогу цілеспрямовано формувати і розвивати компетентного фахівця. Система елективних курсів дає змогу в поглибленій, розгорнутій формі озброювати студентів тими знаннями і вміннями, які потрібні для ефективної життєдіяльності майбутнього фахівця, але не входять до обов'язкової, інваріантної частини змісту вищої освіти [9].

Створенню умов розвитку професійно обумовлених структур особистості сприяють технології особистісно орієнтованої освіти, до яких належать:

- тренінгові технології (професійно-поведінковий тренінг, тренінг рефлексивності);
- діалогічні методи навчання (групові дискусії, аналіз ситуацій);
- ігрові технології (діалогічні, рольові, ділові ігри).

Ефективність застосування методів навчання залежить також від оптимального використання дидактичних засобів, які сприяють формуванню комунікативних знань, умінь, навичок, якостей особистості.

Одним із таких засобів є навчальний посібник. Студент за допомогою викладача, підручників і посібників, а також професійної літератури створює свій текст, монологічне і діалогічне висловлювання, факти і відомості, самостійні рішення, спираючись на різні види читання (ознайомлювальне, оглядове, пошукове, навчальне). Це формує здатність не тільки здобувати, а й створювати знання. Наприклад, ефективним прийомом роботи з текстом є поділ тексту на фрагменти. Спочатку кожен зі студентів працює з певною частиною тексту. Наступним етапом є парна робота, а потім групова з метою цілісного аналізу тексту. Завершальною є фронтальна робота, що включає в себе обговорення змісту всього тексту в групі. Подібні завдання роботи із текстом сприяють розумінню проблем комунікації та згуртуванню студентів у групі.

Не менш цікавим методичним прийомом роботи з навчальним текстом є такий прийом: якщо матеріал досить складний, можна запропонувати студентам структурувати його, скласти опорний конспект, схему-конспект із подальшим обговоренням коректності виконання поставлених завдань.

У процесі формування компетентностей майбутніх учителів початкових класів ефективним може бути використання комунікативних вправ, виконуючи які, студенти вчаться діяти вербальними і невербальними засобами в різних типах взаємин.

Отже, методи активного навчання (групові дискусії, ділові та рольові ігри, бесіда, комунікативні вправи, психогімнастика, домашні завдання) можуть стати основою комунікативного тренінгу. Тренінг має величезне практичне значення в розвитку міжособистісного спілкування, особливо в процесі формування умінь і навичок майбутньої професійної взаємодії, а також дає змогу отриману на знанневому етапі інформацію обговорити й застосувати в ситуаціях міжособистісного спілкування.

Висновки із проведеного дослідження. Таким чином, педагогічний дискурс – складний, багатоплановий процес установлення і розвитку контактів між людьми, породжений необхідністю педагогічної діяльності, який включає в себе обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії, сприймання й розуміння. Тому в структурі педагогічної інноватики останнім часом набуває поширення педагогічний дискурс як системна технологія, покликана удосконалити процес фахової підготовки майбутнього вчителя початкових класів. Поняття дискурсу задає нову теоретико-методологічну перспективу дослідження проблеми, оскільки орієнтує на організацію конструктивної та відповідальної комунікації між самими дослідниками певної теоретичної проблеми і з тими, хто намагається розв'язати відповідну проблему на практичному рівні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арутюнова Н. Предложение и его смысл / Н. Арутюнова. – М.: Наука, 1976. – 383 с.
2. Бацевич Ф.С. Дискурсивна прагматика: проблемне поле, дослідницька одиниця / Ф. Бацевич // Людина. Комп'ютер. Комунікація. Збірник наукових праць. – Львів: Нац. ун-т «Львівська політехніка», 2008. – 342 с.
3. Войсунский А. Коммуникативный контакт и средства его установления / А. Войсунский // Оптимизация речевого воздействия: сб. науч. ст. – М.: Наука, 1990. – С. 128–152.
4. Габидулліна А. Мовленнєві стратегії навчально-педагогічного дискурсу / Алла Габидулліна // Вісник

Львів. ун-ту. Серія філологічна. – 2006. – Вип. 38. – ч. 2. – С. 104–110 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.anthropos.org.ua/jspul/bitstream/.../1/habidullina.104-110.%20pdf>.

5. Ежова Т. Проектирование педагогического курса в высшем профессиональном образовании будущего учителя: автореф. дис. ... д-ра пед. наук / Т. Ежова. – Оренбург, 2009. – 46 с.
6. Ишмуратов А. Логическо-когнитивный анализ онтологии дискурса // Рациональность и семиотика дискурса. – К: Наукова думка, 1994. – С. 171–182.
7. Карасик В. О типах дискурса // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: Сб. науч. тр. – Волгоград, 2000. – С. 5–20.
8. Кравченко-Дзондза О. Модель формування комунікативної компетентності майбутніх вчителів початкових класів у процесі професійної підготовки / О. Кравченко-Дзондза // Людинознавчі студії. Педагогіка. – 2015. – Вип. 31. – С. 177–186.
9. Кравченко-Дзондза О. Формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі фахової підготовки: автореф. дис ... канд. пед. наук: 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / О. Кравченко-Дзондза. – Київ, 2015. – 21 с.
10. Макаров М. Основы теории дискурса / М. Макаров – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.
11. Мартиненко С. Сучасні підходи до формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкової школи / С. Мартиненко, Н. Кипиченко // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки: педагогічні науки (14). – С. 85–89.
12. Нагорна Н. Формування у студентів понять компетентності й компетенції / Н. Нагорна // Виховання і культура. – 2007. – № 1–2 (11–12). – С. 266–268.
13. Педагогика: Большая современная энциклопедия / Сост. Е. Рапацевич. – Мн.: Современное слово, 2005. – 720 с.
14. Поперечна Л. Комунікативні здібності вчителя як одна з важливих складових його професіограми / Л. Поперечна // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2012. – Вип.1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2012_1_14.pdf.
15. Фокшек А. Системний та синергетичний підходи у моделюванні сучасного педагогічного процесу / А. Фокшек // Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького: зб. наук. пр. Серія: Педагогіка. – 2011. – № 6. – С. 213–220.
16. Шелюк Л. Технологія педагогічного дискурсу в системі модернізації освіти / Л. Шелюк // Гілея: науковий вісник. – 2014. – Вип. 83. – С. 210–215 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2014_83_57.